

Vörös Géza

Adalékok a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok 1989/1990-es újrafelvételéhez

Magyarország és a Szentszék közötti önálló diplomáciai kapcsolat kialakítására az első világháborút követően került sor, a szuverén magyar állam megszületését követően. A trianoni határok közé zárt Magyarországon 1920. október 6-án adta át megbízólevelét Lorenzo Schioppa justiniapolisi címzetes érsek Horthy Miklós kormányzónak.¹ Ennek köszönhetően az egyházpolitikai kérdéseket a legmagasabb diplomáciai szinten lehetett megbeszélni. Ilyen probléma volt például az 1918-tól a Szentszék által magához vont főkegyúri jog, amelyet az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvény 13. §-a értelmében Horthy Miklós kormányzó nem gyakorolhatott.² Ráadásul a római katolikus Habsburg-dinasztiát a protestáns, református felekezetű kormányzó követte a magyar állam élén, s ez a tény önmagában is a bizalmatlanságot erősítette. Végül 1927-ben egy szóbeli megállapodás zárta le ezt a kérdést, amely a kinevezések előtt egyeztető tárgyalásokat írt elő, a vatikáni jelölttel szembeni esetleges magyar ellenvetés megtartásának lehetőségével.³ A Szentszék és Magyarország közötti jó kapcsolat jele volt, hogy 1938-ban Budapesten rendezték meg a soron következő Eucharisztikus Világkongresszust, így a magyar kapcsolat felértékelődött Rómában, hiszen az ország a kommunista Szovjetunió és a náci Németország között feküdt.⁴

A második világháborút Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be. A szovjet csapatok által megszállt ország elvesztette minden önállóságát, így külpolitikájában is a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szava volt a döntő. Több más követel együtt a Szálasi-kormány alatt is állomáshelyén maradó Angelo Rotta nunciust 1945. április 4-én a Bizottság döntése értelmében kiutasították Magyarországról, így megszakadtak a Vatikánnal fennállott diplomáciai kapcsolatok.⁵ Bár a magyar kormány az 1945. március 29-én meghalt Serédi Jusztinián esztergomi érsek helyére történő jelölésnél fel akarta venni az érintkezést Rómával, a szovjet követ, Puskin utasítására elálltak ettől.⁶ A Vatikán a magyar kormánnyal történő egyeztetés nélkül nevezte ki Mindszenty Józsefet érsekké. A koalíciós időszakban még voltak próbálkozások a diplomáciai kapcsolat rendezésére,⁷ de 1948-tól a hatalmat átvevő kommunista párt vezetése alatt teljesen megszakadtak, a Szentszék és a magyar állam kapcsolatát ellehetetlenítették (Mindszenty elítélése, a szerzetesség felszámolása, Grósz-per stb.).⁸

Csak az 1960-as évek közepétől kezdődött el változás. Hazai oldalról a kádári konszolidációnak, a nemzetközi politikában az általános enyhülésnek, az egyházpolitikában pedig a II. vatikáni zsinatnak, az egyház új keleti politikájának köszönhetően 1964-ben Magyarország és a Vatikán részleges megállapodást kötött egymással.⁹ Az új modus vivendiben döntöttek püspöki kinevezésekről, a papság állami eskütételéről és a Pápai Magyar Intézet a magyar állam részére történő visszavételéről. Bár ez egy államközi megállapodás volt, mégsem került sor diplomáciai kapcsolat felvételére, a két fél mindössze az egymás közötti tárgyalások folytatása mellett döntött.¹⁰ E tárgyalások fő témaköre elsősorban a hazai főpapi székek betöltésének és a Mindszenty-ügy megoldási lehetőségeinek kérdése volt. Mindszenty 1975-ben bekövetkezett halálát követően az új esztergomi érsek, Lékai László kinevezésével úgy tűnt a Vatikán számára, hogy keleti politikájának gyümölcse beérett. Mindez jól tükröződik egy *Kalocsai* fedőnevű hírszerzőtisz 1977. január 10-i, a budapesti központ felé továbbított jelentéséből. A hírszerzőtisz 1977. január 4-én Benny Laivel, a *La Nazione* és a *Resto del Carlino* c. újságok vatikáni szakértőjével tárgyalt, aki elmondta, hogy a Szentszék a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét szeretné elérni a magyar kormánnyal.

Az újságíró a sok megoldásra váró probléma mellett kiemelte, hogy „*Casaroliék nagyon sokra értékelik a magyar kormányval kialakult jó kapcsolatukat és azokat az eredményeket, amelyek ennek a következményei*”. Majd az újságíró így folytatta: „*A Vatikán úgy véli, hogy időszerű lenne a diplomáciai kapcsolatok felvételéről tárgyalni, hiszen minden egyéb fontos kérdés – melyek régen akadályt jelentettek – megoldódott. Először talán egy-egy állandó képviselő cseréjét lehetne realizálni, majd ezt követné, ha nem is gyorsan, de néhány év múlva, a nagykövetség cseréje.*”¹¹ Ezt az információt erősítette meg egy másik hírszerzői jelentés is, amely arról számolt be, hogy 1976 végén, mikor Luigi Poggi érsek, a Szentszék magyarországi küldöttségének vezetője Miklós Imrével, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjével tárgyalt, felvetette azt a kérdést, hogy a még meglévő problémák hatékonyabb megoldásának érdekében szeretnének állandó képviselőt küldeni Budapestre. A magyar fél azonban elhárította a válaszadást, amit a vatikáni diplomácia csaldódottan vett tudomásul.¹² Mindezek tükrében érthető, hogy nagy várakozás előzte meg a magyar pártfőtitkár római látogatását, hátha a tárgyalásokon Kádár előhizza a diplomáciai kapcsolatok kérdését.¹³ Mint elsőként a Vatikánba látogató kommunista pártvezetőt, VI. Pál pápa Kádár Jánost 1977. június 9-én fogadta.¹⁴ A hivatalos szentszéki reakciók elégedettek voltak a tárgyalásokkal, és jelezték, hogy „*bíznaK abban, hogy hamarosan a diplomáciai kapcsolat felvételére is sor kerül.*”¹⁵ A magyar pártfőtitkár a tárgyalásokat követően a Grand Hotelben tartott sajtótájékoztatón szintén pozitívan értékelte a megbeszéléseket. Kádár szerint „*lezárult a magyar állam és az egyház kapcsolatainak egy nehéz szakasza, továbbá hogy Magyarországon már nincs konfliktus az állam és az egyház között, és hogy a magyar kormány és a Szentszék tovább akarnak haladni a megkezdett úton*”.¹⁶ Azonban a világpolitikai változások nem kedveztek a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok alakulásának.

Az 1980-as évek elején a két nagy hatalom, az USA és a Szovjetunió kapcsolata újból feszültté vált (pl. Afganisztán, csillagháborús program stb.), melynek oldásában a magyar állambiztonság által 1984-ben megszerzett információk szerint a Vatikán is szeretne volna kivenni a maga részét.¹⁷ Ugyanebben az esztendőben egy másik magyar titkosszolgálati információ szerint az emigrációban élő magyar katolikus papság megpróbálta meggyőzni Lékai László esztergomi érseket a vatikáni–magyar diplomáciai kapcsolat szükségességéről, ám a primás, a fennálló helyzetre való tekintettel, nem értett ezzel egyet.¹⁸

Igazi változást a Szentszék és Magyarország kapcsolatában a rendszerváltás hozta. Ennek előzményeként az új érsek, Paskai László 1988. augusztus 20-án a budapesti Szent István-bazilika előtti téren tartott szabadtéri mise keretében Straub F. Brunóval, az Elnöki Tanács elnökével közösen magyarországi látogatásra hívták meg II. János Pál pápát. Magát a meghívót még két nappal korábban, augusztus 18-án adta át Straub Francesco Colasuonno érseknek, a Vatikán rendkívüli felhatalmazású apostoli nunciának. A politikai és egyházi vezetés meghívója kézzelfogható közelségbe hozta a katolikus egyházfő magyarországi látogatásának lehetőségét. Ezek az események érthető módon felkeltették a magyar hírszerzés figyelmét. A hírszerző tisztek igyekeztek kipuhatolni, hogy vajon Rómában milyen reakciók várhatóak ebben a kérdésben. *Rozgonyi* fedőnevű hírszerző tisztt szeptember 23-án találkozott *Keleti* fedőnevű hálózati személlyel, aki elmondta, hogy „*a pápa magyarországi meghívása igen kedvező fogadtatásra talált a Vatikánban. Maga Colasuonno sem számított arra, hogy ilyen gyorsan megtörténik a meghívás. Az Egyházi Közügyek Tanácsa még nem tudott az utazásról, mindeneelőtt annak időpontjáról a pápával tárgyalni, aki még Castelgandolfóban tartózkodik. Colasuonnoék arra számítanak, hogy csak két év múlva kerülhet sor a látogatásra.*”¹⁹ A nunciust az is érdekelte, hogy Paskai a püspöki kar döntése nélkül, csak a kormánnyal egyeztetve, vagy pedig a hazai püspökök véleményének ismeretében tette meg ezt a lépést. *Keleti* szerint az esztergomi érsek a „*meghívásra való döntés előtt telefonon kérte*

a püspöki kar tagjainak véleményét”, amit Colasuonno nagy meglelégedéssel nyugtázott.²⁰ A pápa Paskaihoz intézett november 4-ei levelében elfogadta a meghívást.

II. János Pál 1989. március 18-án Paskai bíborossal tárgyalt tervbe vett magyarországi látogatásáról, március 20-án pedig magánkihallgatáson fogadta Pozsgay Imre államminisztert. A látogatást követően Pozsgay bejelentette, hogy II. János Pál magyarországi útját 1991 szeptemberére tűzték ki. Pozsgay útját a magyar hírszerzés élénk figyelemmel követte, és kíváncsian várták a vatikáni jelzéseket. Egy április 10-ei jelentésből, melyet *Böhm* fedőnevű ügynök adott, kiderült, hogy Pozsgay „igen kedvező benyomást keltett a vatikáni vezetők körében, akik a tiszteletére rendezett ebéden részt vettek. A pápánál tett látogatás nem protokoll találkozás, hanem érdemi megbeszélés volt.”²¹ Az ebéden részt vevő magas rangú szentszéki diplomaták egyöntetűen dicsérték Pozsgay nyitottságát, felkészültségét és a demokrácia iránti elkötelezettségét, valamint pozitívumként említették a Mindszenty-per felülvizsgálatát.²²

Időközben a hazai politikai, egyházpolitikai változások kedvező lehetőséget biztosítottak a Vatikán és Magyarország diplomáciai kapcsolatának rendezésére. Németh Miklós kormánya sorra számolta fel a vallásszabadságot, az egyházak működését korlátozó korábbi intézkedéseket: pl. megszüntették az iskolán kívüli hitoktatással kapcsolatos állami szabályozást, véget ért az egyházkiadói tevékenység és a sajtótermékek ellenőrzése stb.²³ 1989. május 29. és június 5. között Francesco Colasuonno érsek vezetésével szentszéki delegáció érkezett Magyarországra. A vatikáni diplomatákat az időközben jogutód nélkül megszűnt ÁEH elnöke helyett a Minisztertanácshoz tatózó Egyházpolitikai Titkárság vezetője, Sarkadi Nagy Barna fogadta, és több egyházpolitikai kérdés tárgyalását kezdték meg.²⁴ 1989. június 1-jén Horn Gyula külügyminiszter és Glatz Ferenc művelődésügyi miniszter is fogadta hivatalában az apostoli nunciust, aki jelezte a magyar politikai vezetők felé, hogy diplomáciai kapcsolatok felvételét minden esetben, így most is, az illető államnak, tehát Magyarországnak kell kezdeményeznie. A két fél közeledését jelezte, hogy II. János Pál pápa július 26-án hivatalosan bejelentette magyarországi látogatását, Németh Miklós miniszterelnök augusztus 20-ai beszédében pedig az egyház államformáló szerepéről szolt.

A diplomáciai kapcsolatok felvételének elindításához jó alkalmat teremtett az 1964-ben kötött részleges megállapodás aláírásának közelgő 25. évfordulója. A kormányfő szeptember 5-én levelet küldött Agostino Casaroli bíboros államtitkárnak, amelyben Magyarország és a Vatikán közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítását javasolta.²⁵ Németh a levélben jelezte, hogy vizsgálják felül az 1964-es részleges megállapodást, valamint rendezzék a vitás kérdéseket. A sajtóban szeptember 15-én közölt levélre október 18-án válaszolt Casaroli. Az államtitkár válaszlevelében jelezte, hogy a Szentszék készen áll a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására.²⁶ Ám a hírszerzés információi szerint a Szentszék ezt a hazai egyházpolitikai változások függvényében tervezte csak megtenni. *Nemere* fedőnevű ügynök az ANSA²⁷ olasz hírügynökség vatikáni szakértőjére, Federico Mandillo újságíróra hivatkozva szeptember 19-én arról tájékoztatta az egyik magyar hírszerző tisztet, hogy a „*Vatikán elgondolása szerint a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok helyreállítását nem kívánják siettetni. Így nem fűződik a Vatikánnak érdeke a pápai látogatás előrehozatalához sem. A Vatikán álláspontja, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele lényegében koronázza meg a magyar katolikus egyházzal ill. a magyar egyházakkal való kapcsolatokban a reformfolyamatot. Magyarán a Vatikán a diplomáciai kapcsolatok felvételét szolgáló tárgyalásokat a reform előrehaladásának függvényében fogja bonyolítani. Ebben sarkalatos pontként fogja fel az egyházakkal kapcsolatos törvény kibocsátását, illetve azoknak a biztosítékoknak a megalkotását, amelyek lehetővé teszik a hitélet autonomiáját [sic!].*”²⁸ *Nemere* szerint Mandillo meg nem nevezett vatikáni hírforrásai alapján még elmondta, hogy a Németh-

levéllel kapcsolatos pozitív hangvételű cikkekkal a Vatikán a magyar kormány eddig megtett lépéseit kívánta honorálni és bátorítani, hogy haladjon tovább ezen az úton.

A Németh-kormány igyekezett a vatikáni diplomácia jelzéseit figyelembe véve alakítani egyházpolitikáját. Október 23-án kihirdették az ország alkotmányát módosító törvényt, amelyben a 60. § (2) bekezdése rendelkezett a lelkiismereti és vallásszabadságról.²⁹ A kormány november 6-ai ülésén tárgyalt az állam és az egyház viszonyát újraszabályozó törvénytervezetről. Az ősz folyamán a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére mindkét fél tárgyalódelegációt állított össze.³⁰ A tárgyalások első fordulójában a Sarkadi Nagy Barna vezette magyar küldöttség november 20. és 24. között tárgyalt Rómában már a lehetséges megállapodás konkrétumairól, így arról, hogy nagykövetségi-nunciusi szintű kapcsolatok legyenek, javaslatokat tettek az új lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvényhez. A második forduló Budapesten tartották december 8. és 17. között. Colasuonno különleges megbízatású pápai nuncius mellett John Bukovsky a Szentszék kelet-európai ügyekkel foglalkozó diplomatája érkezett a magyar fővárosba. A felek a Vatikán és a Magyar Köztársaság közötti diplomáciai kapcsolatok kérdéséről és a hazai egyház helyzetének további javításáról tárgyalt. A tárgyalások eredményei az 1990-es esztendőben váltak kézzel foghatóvá.

1990. január 18-án II. János Pál pápa magánkihallgatáson fogadta a Németh-kormány külügyminiszterét, az olaszországi hivatalos útján lévő Horn Gyulát. A megbeszélésen szó esett a pápa 1991-es látogatásáról, a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról. A tárgyalásokat követően Horn úgy nyilatkozott, hogy a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok helyreállítása „néhány héten belül esedékes”.³¹ Ugyanezen a napon a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz kiürítette az esztergomi Érseki Papnevelő Intézet épületét, ahol 1955-től kezdve katonai kórház működött. 1990. január 24-én elfogadta az országgyűlés a *lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról* szóló 1990. évi IV. törvényt, amelyet február 12-én hirdettek ki.³² 1990. február 6-án II. János Pál pápa levelet intézett Paskai László bíborshoz a Mindszenty Józseffel kapcsolatos megemlékezések kapcsán. Ugyanaznap Casaroli szentszéki államtitkár közleményt adott ki Kada Lajos és Francesco Colasuonno érsekkel közös magyarországi látogatásáról, amelyben jelezte, hogy az út célja egyrészt az esztergomi Mindszenty-megemlékezésen való részvétel, másrészt a vatikáni–magyar kapcsolatok helyreállítása. Február 7-én Németh Miklós kormányfő és Paskai László esztergomi érsek megállapodást írtak alá, amelyben felbontották az 1950. augusztus 30-ai megállapodást, hivatkozva arra, hogy a magyar országgyűlés elfogadta a *lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról* szóló 1990. évi IV. törvényt. Ugyanezen a napon érkezett Budapestre Casaroli bíboros, államtitkár, a Vatikáni Közügyek Tanácsa elnöke vezetésével a Vatikán diplomáciai küldöttsége, amelynek tagja volt Francesco Colasuonno érsek, apostoli nuncius és Kada Lajos érsek, a Szentszék Szentségi és Istentiszteleti Kongregációjának titkára.³³ A küldöttséget a repülőtéren Kiss Elemér államtitkár, a Minisztertanács Hivatalának vezetője fogadta. (Érdekesség, hogy ugyanezen időszakban zajlott Mindszenty József perújítási nyomozati eljárása.) A főpapot fogadta Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök is. Ekkorra már a Vatikánban is bejelentették, hogy helyre fogják állítani a diplomáciai kapcsolatokat.

A megkötendő egyezmény az 1964-es részleges konkordátumot váltotta fel, amely a püspöki kinevezések és egyéb egyházi ügyek kérdését rendezte. Ezek az egyházpolitikai változások jól nyomon követhetőek voltak az MSZMP utódpartjának tartott Magyar Szocialista Párt meghatározó politikusaiknak a megnyilatkozásaiban. A MSZP elnöke, Nyers Rezső a megkötendő egyezménnyel kapcsolatban a *Népszabadság* 1990. február 7-ei számában így fogalmazott: „Nemzeti érdekünk, hogy az egyházak tevékenységét semmilyen állami rendelkezés ne korlátozza. A szocialisták is szorgalmazzák, hogy az állam minden törvényes

eszközzel szolgáltasson igazságot a törvénytelenül elítélt egyházi személyeknek.”³⁴ Február 8-án Paskai László Casarolival együtt misézett magyar nyelven Esztergomban, amikor is felavatták a prímási palota előtti teret, amit Mindszenty Józsefről neveztek el.³⁵ Másnap, február 9-én egy órán át tárgyalt Németh Miklós Casarolival a megállapodásról, amely a következőket tartalmazta: 1. kölcsönösen felveszik egymással az 1945. április 4-én megszakadt diplomáciai kapcsolatokat; 2. a Szentszéket nuncius, Magyarországot pedig nagykövet fogja képviselni.³⁶ Az aláírást követő sajtótájékoztatón Németh azt mondta, hogy a megbeszéléseken szóba került az elvett egyházi vagyon visszaadása, magyar egyetemeken teológiai karok indítása, együttműködés a Magyar Tudományos Akadémia és a Pápai Tudományos Akadémia között, valamint Magyarország bekapcsolódása a Szentszék segélyprogramjaiba élelmiszer-szállítással. E megállapodással megtörtént a Vatikán és Magyarország között a teljes körű diplomáciai kapcsolatfelvétel. Az aláírást követő sajtókonferencián Casaroli megjegyezte: „Mivel én voltam a most eltemetett megállapodások egyik aláírója, félig olyan vagyok mint az apa, aki saját teremtményét jött temetni. De igen örülök annak, hogy a »több« feleslegessé tette a »keveset« (és mennyire »keveset«...!); ugyanakkor nem felejttem el az 1964-et megelőző fáradozásokat, és az azt követő, makacsul megkísérelt »kis lépéseket«, amelyek nem voltak haszontalanok a jelen kérése szemponjtából. Németh Miklós miniszterelnök is hasonlóképpen nyilatkozott a maga részéről. [...] Mára ennek emléke maradt meg nekem, komor is, fényes, és annak reménye, hogy a jövőben ez utóbbiak véglegesen felülkerekednek majd egy olyan országban, amely számomra oly kedves volt és az is marad.”³⁷ Az 1990. február 9-én aláírt megállapodásról Casaroli az emlékirataiban így írt: „Nem tudom, hogy vannak-e olyan esetek (a Szentszék gyakorlatában nem ismerek ilyet), amikor valaki aláír egy nemzetközi egyezményt, amelynek nincs lejárat ideje, s később aláír egy másikat, amely a korábbi elévülését jelenti. Velem ez történt az 1964. szeptember 15-én aláírt megállapodással kapcsolatban. Az tulajdonképpen már előrelátható volt, hogy ez a megállapodás, vagy legalábbis néhány pontja, tovább fejlődik, de az nem, hogy az egész alapvetően átalakul.”³⁸

Casaroli február 11-én szentmisét celebrált a Szent István-bazilikában, ahol megjelent Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke feleségével együtt, valamint több kormánytag és a budapesti diplomáciai képviselők vezetői. Casaroli az eredményes tárgyalások után március 12-én hagyta el Magyarországot. A pápa 1990. március 28-án nevezte ki Angelo Acerbi címzetes érseket budapesti nunciussá.³⁹ 1990. április 19-én hozták nyilvánosságra a pápai látogatás pontos időpontját, miszerint II. János Pál 1991. augusztus 16-án érkezik és augusztus 20-án este utazik el Magyarországról. 1990. május 11-én a Fővárosi Bíróság bűncselekmény hiányában semmisnek nyilvánította a Mindszenty József bíboros és vádlott társai ellen 1949-ben hozott népbírói ítéletet.⁴⁰ 1990. május 23-án lépett hivatalba az Antall József vezette kormány, amely június 12-én nevezte ki a Magyar Köztársaság vatikáni nagykövetének a Kereszténydemokrata Néppárt tiszteletbeli elnökét, Keresztes Sándort.⁴¹ Acerbi június 18-án érkezett meg Budapestre, majd június 21-én adta át megbízólevelét Göncz Árpád államfőnek. A magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét Antall József miniszterelnöknek a pápával való szeptember 17-ei találkozása zárta le.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.4. III/I. Csoportfőnökség Információs Jelentései

2.7.1. Napi Operatív Tájékoztató Jelentések (NOIJ)

Nyomtatásban megjelent források

1920. évi I. törvény az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.
<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7416> (utolsó letöltés: 2017. december 12.)

1989. évi XXXI. törvény az alkotmány módosításáról. <http://docplayer.hu/11942847-1989-evi-xxxi-torveny-az-alkotmany-modositasarol.html> (utolsó letöltés: 2017. december 27.)

Balogh–Gergely (szerk.), 2005

Balogh Margit – Gergely Jenő (szerk.): *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok). II. kötet. 1944–2005.* /História Könyvtár. Okmánytárak, 2./ Budapest, História – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.

Casaroli 2001

Casaroli, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989).* Budapest, Szent István Társulat.

Feitl (szerk.), 2003

Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Budapest, Napvilág.

Sajtó

Dunántúli Napló, 1990. február 9.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1990_02/?query=horn%20gyula%20vatic%C3%A1n&pg=81&layout=s (utolsó letöltés: 2017. december 27.)

Népszabadság, 1990. február 7., 8. 10. (utolsó letöltések: 2017. december 27.)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszabadsag_1990_02/?pg=86&layout=s&query=nyers%20rezs%C5%91
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszabadsag_1990_02/?pg=96&layout=s

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszabadsag_1990_02/?pg=86&layout=s&query=nyers%20rezs%C5%91

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszabadsag_1990_02/?pg=127&layout=s

Pest Megyei Hírlap, 1990

Interjú Horn Gyula külügyminiszterrel, január 19.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/PestMegyeiHirlap_1990_01/?pg=125&layout=s (utolsó letöltés: 2017. december 27.)

Hivatkozott szakirodalom

Balogh, 1997

Balogh Margit: Egyházak a rendszerváltozás után. In *Magyarország a XX. században.* Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. II. kötet. Szekszárd, Babits. 440–464.

Balogh, 2014

Balogh Margit: Lehetőségek és zsákutcák. Szentszéki képviseltek Kelet-Közép-Európában 1945 után. In *Állam és egyházak kapcsolata Kelet-Közép-Európában. Intézmények és módszerek*. Szerkesztette: Nagy Mihály Zoltán és Zombori István. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 9–32.

Balogh, 2015

Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. I. kötet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Bánkúti, 2011

Bánkúti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya.

Czene-Polgár, 2005

Czene-Polgár Viktória: Egyházpolitika az 1950-es években. Kriszten Ferenc Rafael OFM és az újhatvani tüntetés. In *A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Szerkesztette: Óze Sándor és Medgyesy-Schmikli Norbert. 1/1. kötet. Piliscsaba–Budapest, PPKE BTK – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 460–467.

Érszegi, 2015

Érszegi Márk Aurél: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban. In *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. Szerkesztette: Fejérdy András. Budapest–Róma, Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 75–84.

Fazekas, 2010

Fazekas Csaba: Rendszerváltás és egyházpolitika Magyarországon (1987–1990). In *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtésért. Tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából*. Szerkesztette: Köbel Szilvia. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. 75–81.

Fejérdy, 2011

Fejérdy András: A Szentszék és Magyarország közötti 1964. évi részleges megállapodás. In *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerkesztette: Baráth Magdolna, Bánkúti Gábor és Rainer M. János. Budapest, L'Harmattan. 195–209.

Gergely, 2001

Gergely Jenő: Magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–1990). In *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Szerkesztette: Zombori István. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 15–104.

Gergely–Kardos–Rottler, 1997

Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*. Budapest, Korona.

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon.

Izsák, 1998

Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990.* Budapest, Kulturtrade .

Izsák, 2017

Izsák Norbert: Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 56–76.

Kahler, 2014

Kahler Frigyes: *Az igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez.* Lakitelek, Antológia.

Kukorelli, 2010

Kukorelli István: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény születése és sajátosságai. In *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtésért. Tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából.* Szerkesztette: Köbel Szilvia. Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. 69–73.

Ripp, 2006

Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990.* Budapest, Napvilág.

Szabó, 2001

Szabó Tamás: Az Apostoli Nunciatura története 1990 után. In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.* Szerkesztette: Zombori István. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 105–112.

Szabó, 2005

Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár.

Szabó, 2012

Szabó Ferenc: *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszája.* Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Tartománya – L'Harmattan .

Tóth, 2015

Tóth Tamás: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1990-ben. In *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai.* Szerkesztette: Fejérdy András. Budapest-Róma, Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. 245–260.

¹ Érszegi, 2015: 82.

² 1920. évi I. törvény az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.

³ Az 1927-es intesa semplice (a főpapi kinevezések rendezése) megállapodás szövegét közli Balogh–Gergely (szerk.), 2005: 575–576.; Gergely, 2001: 51–53.

⁴ Gergely–Kardos–Rottler, 1997: 192.

⁵ Balogh, 2014: 16–17.

⁶ Balogh, 2015: 419.

⁷ Feitl (szerk.), 2003: 330.

⁸ Bánkuti, 2011: 29–42.; Czene–Polgár, 2005; Gyarmati, 2011: 253–258.

⁹ Balogh–Gergely (szerk.), 2005: 1027–1029.; Casaroli, 2001: 136–140.; Fejérdy, 2011.

¹⁰ Szabó, 2005: 28–48.

¹¹ ÁBTL 1.11.4. E-V/77. 28. Információs jelentés, 1977. január 10.

¹² ÁBTL 1.11.4. E-V/77. 5. Információs jelentés, 1977. március 16.

¹³ ÁBTL 1.11.4. E-V/77. 38. Információs jelentés, 1977. május 31.

¹⁴ Szabó, 2012: 154–155.; Izsák, 2017.

¹⁵ ÁBTL 1.11.4. E-V/77. 13. Információs jelentés, 1977. június 21.

¹⁶ Szabó, 2012: 158.

¹⁷ ÁBTL 2.7.1. III/II-2-3/9/1984. január 4.

¹⁸ ÁBTL 2.7.1. III/III-162-168/2/1984. augusztus 28.

¹⁹ ÁBTL 1.11.4. E-V/1988. Távirat, 1988. szeptember 26.

²⁰ ÁBTL 1.11.4. E-V/1988. Távirat, 1988. szeptember 26.

²¹ ÁBTL 1.11.4. E-V/89. 176. Információs jelentés, 1989. április 12.

²² Uo.

²³ Izsák, 1998: 173.

²⁴ Fazekas, 2010. 79–80.

²⁵ Ripp, 2006: 510.; Tóth, 2015: 249.

²⁶ Balogh, 1997: 446.

²⁷ ANSA: Agenzia Nazionale Stampa Associata. Olaszország 1945-ben alapított, egyik legjelentősebb hírügynöksége.

²⁸ ÁBTL 1.11.4. E-V/1989. Távirat, 1989. szeptember 20.

²⁹ 1989. évi XXXI. törvény az alkotmány módosításáról. Balogh–Gergely (szerk.), 2005: 1229.

³⁰ Tóth, 2015: 250–252.

³¹ Pest Megyei Hírlap, 1990. január 19.

³² Kukorelli, 2010.

³³ Népszabadság, 1990. február 8.

³⁴ Népszabadság, 1990. február 7.

³⁵ Dunántúli Napló, 1990. február 9.

³⁶ Népszabadság, 1990. február 10.; Balogh–Gergely (szerk.), 2005: 1232–1233.

³⁷ Casaroli, 2001: 170–171.

³⁸ Uo. 167.

³⁹ Szabó, 2001: 105.

⁴⁰ Balogh, 2015: 1348.; Kahler, 2014: 51–53, 104–105.

⁴¹ Gergely, 2001: 99.